

rječniku. Ali dobro je što su sve navedene, uz jednu ili više potvrda, i što im autori rječnika nisu kakvim proizvoljnim tumačenjem zamaglili izvorno značenje.

Iako nije etimološki rječnik, naš *Lexicon* — čuvajući pravu mjeru — dovoljno pažnje posvećuje etimologiji latinskih srednjovjekovnih riječi s našeg terena, među kojima su talijanske (kako književne, tako u prvom redu iz mletačkog dijalekta), grčke, mađarske i njemačke na prvom mjestu. Za talijanske, bilo književne ili dijalektalne, spomenuo bih kao primjer riječ *acciale* (s grafijama *accialium*, *acciarium*, *acziarium*, *açarum*, *azale*) kojoj se značenje izvodi: „ital. acciaio, ven. azál — chalybs, ferrum: čelik, nado”, zatim *armizare*, *astrambare*, *cazamortae*, *čavrelus*; prema mađarskom: *aldomassio*, *aruc*, *barazda* (zanimljiv spoj hs. *brazda* i mađ. *barázda*), prema arapskom: *amiras*, prema turskom: *achanzia* (*akanchia*, *akansya*), preko rumunjskog: *afflatura*, prema langobardskom: *aldiana* itd. Sa slavističkog, poglavito s kroatističkog stajališta, posebno su zanimljive slavenske riječi u okviru latinskih tekstova, zadržavajući gotovo doslovno svoj morfološki i donekle fonetski izgled, npr. *bregħ* (koji se u tekstovima javlja i kao *indeclinabile*, ali i u latiniziranom deklinabilnom *bregus*, npr. u: Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II 137/13, iz god. 1174: . . . et a riuo usque ad b r e g u m . . . !), *brod*, *bukovje*, *čalus* („litus: žal”), *cameni* (adi., *lapideus*: kameni, v. u: Kandler, *Codice diplomatico istriano*, 4. XI. 1395: . . . prima meta est vadum lapideum, vulgo c a m e n i brod. . .), *carbonosus* s ostalim grafijama (=krabonos, krabonosica, krabulja, v. npr. u: Monumenta Ragusina—Libri reformationum, iz god. 1331. i dr.), *carina* (=„vectigal, portorium: daća, carina”), *cerye*, *cesta*, *cherni* (=„niger: crn”), *chycz* (indecl. i decl.: vox qua feles aliguntur. . . : uzvik kojim se tjeraju mačke „šić“ . . .), *clanac*, *clen* (*clenik*, *clin* kao indecl. i *clenus* declin. = *carpinus*: klen, grab”) itd. Ne služi samo kao potvrda značenja naših riječi i njihove fonetske strukture, nego i datiranje njihova javljanja i ostale lingvistički relevantne zaključke omogućuje na posredan način njihova temeljita obradba u ovom rječniku.

Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae pruža našem istraživaču i svakom istraživaču naših izvora pouzdan oslonac, koji su mu dosad često uskraćivali i Duncange i Bartal. On sadrži i nesumnjive komparativne, i to vrlo obilne, poticaje u širem okviru evropskoga latineta. Mislim na komparativne — kako u pojmovnom pogledu iz različitih aspekata društvenog života, tako u lingvističkom.

Ovom zamašnom i precizno izvedenom pothvatu naše leksikografije treba samo poželjeti da se već tijekom godine 1970. zaokruži u cjelinu s preostala 3 sveska.

Možemo li *Rječnik novovjekovnog latinskoga* (za razdoblje od 1500. do 1847), na kojemu se već radi, očekivati s boljim željama nego da slijedi sjajna dostignuća ovoga upravo prikazanog?

V. Vratović, Zagreb

Alfonso TRAINA, *Vortit barbare. Le traduzioni poetiche da Livio Andronico a Cicerone. Ricerche di storia della lingua Latina 7. Roma, Edizioni dell'Ateneo 1970. 236 strani.*

V malokaterem slovstvu je delež prevajalstva odigral tako pomembno vlogo kot v rimskem. Prevod je v Rimu izhodiščna točka, iz katere so se — z redkimi izjemami (satira, anali) — razvile skoraj vse literarne vrste. Problem rimske književnosti se pogosto skrči na problem prevoda: koliko je neki pesnik izviren, koliko pa samo prevajalec, posredovalec, posnemovalec ali tekmeč grških vzorov? V rimskem slovstvu pogosto sploh ni meje med prevodom in izvирnostjo ali pa je ta meja močno zabrisana: tudi med največjimi izvirnimi pesniki je delež prevajalstva večji, kot se zdi na prvi pogled — pomislimo samo na Horacijjevo liriko in njen odnos do helenističnih predlog, kot ga je osvetlil G. Pasquali, na Vergilijevo Eneido in njeno razmerje do Homerja, pomislimo na eno najlepših Katulovih pesmi, ki sestoji v bistvu iz prevoda

dveh nasproti si stoječih citatov¹, na Propercija, ki se je s ponosom imenoval *Callimachus Romanus*. Po drugi strani pa je tudi med prevajalci, tudi kadar se izrecno posebej prevajalski dejavnosti (npr. pri Ciceronu, kadar v svojih spisih citira grške verze v lastnem latinskem prevodu), delež izvirne ustvarjalnosti veliko večji, kot si ga običajno privoščijo sodoben prevajalec. Kajti kdor se omejuje samo na prevajalstvo brez ustvarjalnega zanosa, pa čeprav ravna pri tem z največjo pedantnostjo (*diligentia*), ustvarja iz dobre grške predloge slabe rimske pesmi, kot je Terencij zapisal v polemiki z obskurnim Luskijem Lanuvinom (Eun. 7—8): *qui bene vortendo et easdem scribendo male ex Graecis bonis fecit Latinas non bonas*. Zato skuša biti rimski prevajalec vse prej kot obrtnik, zato prevaja *non verba, sed vim Graecorum poetarum*, pri tem pa ravna *non ut interpres, sed ut orator*. V tej magični formuli, ki jo je zapisal Ciceron o Eniju (Acad. 1, 10; opt. gen. 14) in ki jo Traina navaja v uvodu k enemu najbolj tehničnih prispevkov v zbirki svojih razprav, je zaobseženo problemsko jedro njegove knjige: v čem je pravzaprav skrivnost te *vis*, te umetniške potence, s katero rimski pesniki posredujejo grške stvaritve rimskemu okolju? Katere so najbolj izrazite govorniške, ali z izrazom, ki ga rad uporablja avtor, „patetične“ prvine, s katerimi rimski pisec kot skozi povečevalno steklo spreminja etos svoje grške predloge? Ta in podobna vprašanja načanja avtor ob najpomembnejših predstavnikih rimske arhaične književnosti, kot so Livius Andronicus, Naeivius, Ennius, Caecilius Statius, Terentius, Accius, vse do Cicerona. Ob dolgi vrsti konkretnih primerov, ki jih naniza iz njihovih del, nam postane jasno to, kar so čutili že Rimljani sami: *Non possumus esse tam graciles; simus fortiores! Subtilitate vincimur; valeamus pondere!* (Kvintilijan XII 10, 35 ss, prim. Traina p. 68) Na mesto grškega etosa stopa rimski patos, na mesto helenske preprostosti retorična nabreklost, na mesto objektivne konstatacije čustveno obarvana apostrofa — ta opažanja se kot rdeča nit vlečejo skozi vse razprave, ki jih je Traina zbral v svoji knjigi. Vsakdanji tok besed se, če le mogoče, ojača z aliteracijo, ki daje dikiciji nevsakdanji, slovesni, hieratični pridih.

Ob Trainovem pogostnem poudarjanju aliteracije naj mimogrede pripomnim, da so morda na račun tega ostale žrtvovane in neopazene nekatere druge muzikalne prvine rimskih prevodov. Tako bi bilo npr. ob razčlembi Ciceronovega prevoda Aratovih verzov 946—955 (Traina p. 87) umestno opozorilo na očarljivo godbo vokalov in konzonantov², na lenobno zaspanost, ponazorjeno s težkimi spondeji, ter živahno prebujanje in čričkanje, naslikano s kopicenjem daktilov, v verzih

et matutinis acredula vocibus instat, shema: sssdds
vocibus instat et adsiduas iacit ore querelas shema: ddddds

Vsega tega v grškem izvorniku ni! Ravno metrična podoba Ciceronovih (in drugih) prevodov je ostala popolnoma ob strani, čeprav bi bilo npr. ob Ciceronovih heksametrih zanimivo navesti opažanja G. E. Duckwortha in njegovih predhodnikov³.

Ob poudarjanju nasprotja med grškim etosom in rimskim patosom pa se nam vsiljuje tudi vprašanje: ali je patetizacija res edino in najmočnejše gibalno, ki je vplivala na svojsko in samoniklo fakturo rimskih prevodov? Ali ni pri tem soodločala še neka druga silnica: rimski smisel za otipljivo in nadrobno risanje detajlov, nekakšen veristični značaj rimskega temperamenta, ki se pojavlja npr. tudi v sočasni rimski likovni, zlasti portretni umetnosti? V mislih imam tisto prvinno, ki jo V. Pöschl

¹ Prim. R. Katičič, *Die letzte Strophe in Catulls Carm.* 51. Živa antika 8 (1958), 27—31.

² Nekaj teh opozoril vsebuje A. S. Peasov komentar k Ciceronu, *De divinatione* (zdaj Darmstadt 1963), ki ga Traina sicer pozna (prim. p. 91—93), vendar v tem konkretnem primeru ne citira, čeprav bi v njem tudi sicer lahko našel nekaj splošnih opažanj o Ciceronu kot prevajalcu in tudi nekaj navedb starejše literature o tej temi (prim. zlasti opombo na strani 79).

³ Prim. številne Duckworthove razprave o latinskem heksametru, npr. *Studies in Latin Hexameter Poetry* (TAPhA 47, 1966, 67 ss.), kjer je navedena tudi starejša literatura o teh vprašanjih.

v nekem prodornem, skoraj istočasno kot Trainova knjiga objavljenem članku označuje kot „nagnjenje k realnemu, pragmatičnemu, konkretnemu, trdemu, treznemu” in ki kot tako vzpostavlja ravnotežje težnjam po idealizaciji (v našem primeru po patetizaciji)⁴. Če npr. Ciceron prevaja homerski izraz *καλῆ ὑπὸ πλατανίστῳ* z besedami *sub platano umbrifera* (Traina p. 74), ali ni pridevnik *umbrifer* veliko konkretnější, neposrednejši, otipljivejši kot pa grški *καλός*? In če npr. polatini homerski izraz *δὲ θυμὸν κατέδον* kot *ipse suum cor edens* (Traina p. 81), ali ni tudi tu latinski *cor* precej konkretnější od homerskega *θυμός*, ki je v bistvu zgolj surogat za tedaj še neobstoječi refleksiivni zaimek?

Druga zanimiva splošna zakonitost, do katere se avtor dokoplje ob svojih mikrofiloloških razčlembah, je zapisana na str. 164: Plautova umetnost je komika trenutka (*comicità dell'istante*), ravno tako Enijeva umetnost tragika trenutka (*„tragicità dell'istante”*) — oba pesnika težita, vsak s svojimi izraznimi sredstvi, k temu, da do skrajnosti izčrpa potencial trenutne odrske situacije, pri čem jima ni mar medsebojna povezanost posameznih členov in struktura celote: trenutek je edini arhitekt njunih komedij oz. tragedij. V tem naj bi se odražala znana rimska usmerjenost v *hic et nunc*. Toda ob tem se nam upravičeno vsiljuje pomislek: kaj pa mojstrska struktura in uravnotežena ponderacija Vergiljeve Eneide? In tolikokrat občudovana kompozicija Horacijevih pesemskih zbirk in epistol? Ali so te umetnine kaj manj rimske? In vendar bi o njih težko zapisali, da so strukturirane „senza troppo preoccuparsi dei suoi rapporti col tutto”. Kakor se en pol rimskega značaja izraža v praktični in realistični usmerjenosti k *hic et nunc*, tako se drugi pol izraža v grandiozni strukturi rimskega imperija in v veličastni viziji *Romae aeternae*: oba pola pa sta našla svoj spontan izraz tudi v ustreznih slovstvenih umetninah.

Toda ravno takšni in podobni ugovori, ki jih Traina izziva v bralcu, pričajo o sugestivni spodbudnosti njegovih razpravljanj. Knjiga je polna finih opažanj in subtilnih interpretacij, ki se pogosto skrivajo tudi v drobnih in skromnih opombah pod črto, iz katerih bi morda kak drug avtor razpredel cele razprave (prim. opomba na strani 163).

Avtor večkrat toži nad pomanjkanjem ustreznih raziskav o rimski prevajalski umetnosti in npr. na strani 73 v opombi pod črto pritrjuje K. Büchnerju: „Eine Würdigung der Übertragungskunst Ciceros fehlt ganz.” Ne glede na to, da je Büchnerjeva trditev prenegljna („fehlt ganz”), saj nehote omalovažuje prispevke številnih prizadevnih delavcev, pa jo zdaj demantira tudi Traina sam s svojim delom: v njem je dostojno in pravično ovrednotena prevajalska umetnost Cicerona in arhaičnih rimskih pesnikov. Delo samo kliče po podobni kritični obravnavi poznejših rimskih prevajalcev in „prepesniteljev”, kamor lahko prištejemo npr. Katula, Seneka, Hieronima in vrsto drugih.

Dragocen je tudi dodatek „Variazioni omeriche in Arato”, v katerem avtor opozarja na presenetljive učinke, ki jih dosega Aratos z rafiniranim vpletanjem homerskih klavzul v tkivo svoje poezije in z duhovitimi in izzivalnimi preobrti homerskih citatov in aluzij. Ob interpretaciji Aratovih verzov 296—299 v tem dodatku (p. 216—7), ki jih Traina povezuje z Odisejo e 337 in 353, pa se lahko vprašamo, ali se ni tu morda učeni aleksandrinski poet, kot sicer večkrat, naslanjal tudi na sholije k Homerju? Ali ni morda v njegovem zapisu *ἔλελοι δὲ κολυμβίσιν αἰθίῃσι* odmev dileme o tem, ali je treba navedeno homersko mesto razumeti kot metaforo ali kot metamorfozo, dileme, ki je bila aktualna pač že med antičnimi sholiasti?⁵ Aratos se je, kot kaže pridevnik *ἔλελοι*, pravilno odločil za metaforično razlago spornega verza.

K. Gantar, Ljubljana.

⁴ V. Pöschl, *Grundzüge der augusteischen Klassik* (Neue Einsichten — Beiträge zum altsprachlichen Unterricht, 6—18), 14: „... so hält doch ein Zug Realen, Pragmatischen, Konkreten, Harten, Nüchternen dieser idealisierenden Tendenz die Waage”.

⁵ Prim. Fr. Dirlmeier, *Die Vogelgestalt homerischer Götter*, Sitzungsberichte Akademie Heidelberg, Phil.-hist. Kl. 1967, 2, 28.